

UNUKUZI NA UANDISHI

P. Ridhiwani

Kabla hatujaeleza jambo lolote kwanza tueleze maana ya Unukuzi. Unukuzi ni neno litokanalo na kitenzi "nukuu"¹ ambacho maana yake ni "fuatisha maandishi toka hali moja hadi hali nyingine." Mtendaji kazi ya unukuzi huitwa Mnu-kuzi.

Tofauti ya unukuzi na uandishi ni kwamba uandishi ni neno litokanalo na kitenzi "andika"² ambacho maana yake ni (A) fanya alama au michoro kwa kutumia herufi kuwakilisha sauti (B) andaa, panga, tayarisha: Mfano: Unaandika barua, unaandika hadithi, unaandika habari yoyote upendayo. Hayo yote hayaitwi unukuzi bali ni kuandaa mawazo yako kwa kutumia herufi ili ziiwakilishe sauti yako. Uko mfano usemwao, "Maandishi ni sauti ya pili."

Twatumai mpaka hapa tumefahamu vizuri tofauti ya Unukuzi na Uandishi. Sasa tuanze kueleza habari za unukuzi ambao ndio makusudio yetu.

Kimawazo na kwa fikira unukuzi twaweza kuugawanya sehemu mbili. Sehemu ya kwanza na ambayo ni rahisi sana ni ile ya wanafunzi wasomao chuoni wakati wapewapo kazi na Mwalimu wao za kuyanukuu maneno yaliyo kwisha andikwa uba-
oni au yaliyoandikwa juzuuni, au mwanafunzi wa darasani wakati aibapo maandishi ya kijana aliye karibu naye wakati wanapojibu mitihani. Unukuzi huu na ule ambao unafanywa hapa Taasisini una hitilafu kubwa.

Unukuzi wa Taasisini au Wataaluma

Unukuzi wa Taasisini ni kuyanukuu maandishi yaliyo-andikwa kwa hati za maandishi ya Kiarabu kwa kuyafuatishia maandishi hayo kwa hati za Kirumi pasipo kubadilisha maana aliyoikusudia mwandishi mwenyewe wa asili. Tujuavyo ni

1) Kamusi ya Kiswahili Sanifu O.U.P. Nairobi 1981
2)

katika maandishi ya kiarabu hayana herufi zifuatazo: - ny, ng', nd, ch, p, na nyingine ambazo utazikuta zimeandikwa kwa namna ya ajabu. Mfano wa neno "panya", kwa kawaida ya hati za Kiarabu lingeandikwa "be yenye nukuta tatu chini ili isomeke 'p", na "nuni" na "ye" ili isomeke, "ny". Badala yake utamkuta mwandishi ameandikwa "be" bila kutia nukuta tatu chini na ile "ny" ameandika "b" yenye nukuta nne au tatu chini. Iwapo mnukuzi amepata mtihani wa Mswada wenye maandishi ya namna hiyo atachukua muda mrefu kuweza kuunukuu. Soma mfano wa ubeti wa 100 kama ulivyoandikwa katika mswada wa Utenzi wa Nabii Musa.

100 Kaba wataka jawabun yipi sura na thawabun Webukane na ghadhabun Qul lailaha illa lhahu.

Ubeti kama huo pindi uikutapo katika unukuzi linalokupasa ni kufikiria mawazo ya Mtungaji, dhamiri yake. Ukiipata dhamiri vizuri mambo yatakuwa sawa. Utaunukuu hivi:-

Kwamba wataka jawabu yenye sura na thawab:
Wepukane na ghadhabu Qul la ilaha illa lhahu.

Vile vile unukuzi wa Taasisini unakuhitajia wewe Mnu- kuzi uifahamu lugha ya yale maandishi unayoyanukuu, waka- dhalika kuzingatia makusudio ya Mwandishi, kwani mtu hapo- tezi wakati wake bure kwa kuandika jambo lisilo maana.

Hebu tupate mfano wa Shairi la Mkongwe wetu Fumo Liyongo ambalo Mnukuzi wa mwisho alikuwa nduguye Abdallah bin Sheikh aliyelinukuu Mwaka 1517. Mwanzo wa shairi wasema:-

1. Pijani mbasi pembe ya jahusi
kwa cha mtutusi au mwanananga
2. Upije na pemba iliye uyumbe
Mwangi uwambe kaya dufukanga
3. Vumi lende mbali lamshe ahali
Wake na Wavuli waye gangaganga
4. Waye wakeleti wambuji banati
tupate swauti tumsifu Yanga
5. Tupane baiti tukizitafiti
Njema ziwekweti mbii tukitenga
6. Basi tawakifu yasiwe marefu
Swifa tuswanifu tunsifu Yanga.³

3. Ushairi huu utaupata Maktaba Kuu ya Chuo Kikuu cha Dar es Salaam MS. 577.

Si watu wengi wanaoelewa makusudio ya Shairi mtunzi alikusudia nini. Sababu hiyo itampasa Mnkuzi kueleza kila maana ya ubeti ili umpendekeshe msomaji asichoke. Pia yapo maneno ambayo msomaji yatamsumbua maana yake hivyo itakupa umuwekee faharasa ndogo itakayo msaidia. Hapa yapo maneno machache ambayo yangefaa kuwekewa "faharasa": mbasi jahusi, mtutusi, mwanananga uyumbe, dufukanga ahali, wavuli, gangaganga keleti, ziwekweti.

Maneno yaliyopigiwa msitari chini ni maneno ya "Kibajuni" na mengine yaliyobaki ni ya Kiarabu. Itakulazimu uwe unajaribu kuzifahamu lugha hizo ili usibabaike.

Tukiendelea zaidi tutagundua kwamba Mnkuzi itampasa ayafahamu maneno ya Kiarabu yaliyo bačilishwa yakatumika kama Kiswahili. Watunzi wengi wa Pate (Mwambao wa Kenya) wanao 'mtindo huu. Tusiseme kwamba ni kubadilisha kwa makusudi bali ndiyo iliyokuwa lugha yao iliyoitwa "Kingozi"⁴ Lugha hii ilikuwa ndiyo rasmi ikawa inatumika katika Bunge lao. Sayid Aidarus bin Athmani Mwenyeji wa Pate wakati alipoandika Utenzi wa Hamziya mnamo mwaka 1602 aliitumia lugha hii. Tujaribu kuzitaja beti chache za lugha hiyo ya Kingozi:-

- Ubeti 11. Kawafani nawe rufaani pahajizile
nuru na rifaa kachi kwao kuru adhima
38. Wamkecheleo Wamusaji kwa ufuzana
Chamba kachu mava kwa muswami soyo yatima
39. Kamujiliaye Mwanamké mini Saadi
Wamkecheleo kwa ukufu wenye ghulama
40. Akamwamusaye maziwaye naye kanweshwa
iye na wanawe na zibuzi maziwa mema.⁵

Katika Utenzi wa Hamziya wenye beti 485 utaukuta sehemu kubwa ya maneno yaliyotumika ni maneno ya Kiarabu yaliyovunjwawunjwa kwa kubadilishwa yawe ya Kiswahili cha Kingozi na mengine kuondolewa neno la asili kwa kuliweka neno jingine lenye maana ileile.

-
4. Tafsiri ya Utenzi wa Hamziya) uliofasiriwa na
 5. " " " " ") P. Ridhiwani Huenda
karibuni ukatokea.

Haya niliyotaja ni baadhi ya mambo magumu atakayo-
kumbana nayo Mnukuzi na iwapo umekutana nayo, huenda ukaji-
lazimisha kuyafanya.

Mwisho wa unukuzi wako yapo mambo mawili ya kuangalia
na kujiuliza.

1. (a) Tengeneza faharasa ya kila neno gumu
unalolidhania kwamba wasomaji wako si
wajuzi wa lahaja za Kiswahili.
- (b) Tafsiri ya maneno ya Kiarabu yaliyovunjwa
yakatumika kama Kiswahili au la maneno ya
Kiarabu yenyewe uyandikie tafsiri yake kwa
Kiswahili.
2. Usiache kufanya ufafanuzi wa habari uliyoinukuu
kwa sababu ujuzi wa Wasomaji wako kwa tungo za
tenzi sio wa namna moja.

Haya machache yanatosha kwa mwenye kutaka kujua hikima
ya unukuzi.